IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
Volume 24. Issue 01. Oktabr, 2026

KAMBAG‘ALLIKNI QISQARTIRISH VA AHOLI FAROVONLIGINI OSHIRISHDA BUDJET MABLAG‘LARIDAN SAMARALI FOYDALANISH YO‘LLARI

Abdulboqiyev Yodgorbek Akmaljon o’g’li
O’zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi
1-bosqich magistranti
Tursunov Jaxongir Pulatovich
O’zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi
“Moliya” kafedrasi mudiri, DSc, Professor
https://doi.org/10.5281/zenodo.23391094

Annotatsiya: Mazkur maqolada kambag‘allikni qisqartirish va aholi farovonligini oshirishda davlat budjeti mablag‘laridan samarali foydalanishning iqtisodiy, ijtimoiy va institutsional jihatlari tadqiq etilgan. Davlat moliyasining ijtimoiy himoya, bandlikni ta’minlash, ta’lim, sog‘liqni saqlash va hududiy infratuzilmani rivojlantirishdagi ahamiyati ilmiy manbalar asosida yoritilgan. O‘zbekistonda kambag‘allikni qisqartirishga qaratilgan davlat siyosati, manzilli ijtimoiy yordam mexanizmlari va budjet xarajatlarining natijadorligini oshirish imkoniyatlari tahlil qilingan. Tadqiqotda Jahon banki, Birlashgan Millatlar Tashkiloti va boshqa xalqaro tashkilotlarning ilmiy-uslubiy yondashuvlaridan foydalanilgan. Natijada budjet mablag‘larini ehtiyojmand aholiga aniq yo‘naltirish, dasturlar samaradorligini baholash, moliyaviy nazoratni kuchaytirish hamda inson kapitaliga investitsiyalarni kengaytirish bo‘yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqilgan.
Kalit so‘zlar: kambag‘allik, davlat budjeti, aholi farovonligi, ijtimoiy himoya, budjet samaradorligi, davlat xarajatlari, inson kapitali, manzilli yordam, bandlik, moliyaviy nazorat.

Аннотация: В статье исследуются экономические, социальные и институциональные аспекты эффективного использования средств государственного бюджета для сокращения бедности и повышения благосостояния населения. Рассматривается роль государственных финансов в развитии социальной защиты, занятости, образования, здравоохранения и региональной инфраструктуры. Анализируются государственная политика Узбекистана в области сокращения бедности, механизмы адресной социальной помощи и возможности повышения результативности бюджетных расходов. Методологическую основу исследования составляют научные подходы Всемирного банка, Организации Объединённых Наций и других международных организаций. Предложены направления совершенствования адресного распределения бюджетных ресурсов, оценки эффективности государственных программ, финансового контроля и инвестирования в человеческий капитал.
Ключевые слова: бедность, государственный бюджет, благосостояние населения, социальная защита, эффективность бюджета, государственные расходы, человеческий капитал, адресная помощь, занятость, финансовый контроль.

Abstract: This article examines the economic, social, and institutional aspects of the efficient use of public budget resources to reduce poverty and improve population welfare. It discusses the

role of public finance in social protection, employment, education, healthcare, and regional infrastructure development. Particular attention is paid to Uzbekistan's poverty reduction policies, targeted social assistance mechanisms, and opportunities to improve the effectiveness of public expenditure. The study draws on methodological approaches developed by the World Bank, the United Nations, and other international organizations. The findings emphasize the importance of accurate targeting of budget resources, performance-based evaluation of public programs, stronger financial oversight, and increased investment in human capital. Practical recommendations are proposed to improve fiscal efficiency and promote sustainable poverty reduction.

Keywords: poverty reduction, state budget, population welfare, social protection, budget efficiency, public expenditure, human capital, targeted assistance, employment, financial control.

Kirish

Kambag‘allikni qisqartirish va aholi farovonligini oshirish zamonaviy davlat iqtisodiy siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biridir. Kambag‘allik nafaqat daromadlarning yetishmasligi, balki sifatli ta’lim, tibbiy xizmat, munosib ish o‘rinlari, uy-joy va boshqa asosiy ijtimoiy imkoniyatlardan foydalanishning cheklanganligi bilan ham tavsiflanadi. Shu sababli kambag‘allikni qisqartirish kompleks iqtisodiy va ijtimoiy siyosatni talab etadi.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining 2030-yilgacha barqaror rivojlanish kun tartibida kambag‘allikning barcha shakllariga barham berish birinchi barqaror rivojlanish maqsadi sifatida belgilangan [1]. Ushbu maqsadga erishishda davlat budjeti orqali moliyalashtiriladigan ijtimoiy dasturlar, infratuzilma loyihalari va bandlikni qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari muhim ahamiyatga ega.

Davlat budjeti iqtisodiyotda yaratilgan moliyaviy resurslarni qayta taqsimlashning asosiy vositalaridan biridir. Budjet mablag‘lari yordamida aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlari qo‘llab-quvvatlanadi, davlat xizmatlari moliyalashtiriladi va iqtisodiy rivojlanish uchun zarur infratuzilma yaratiladi.

Jahon bankining tadqiqotlarida kambag‘allikni qisqartirish uchun iqtisodiy o‘sish bilan bir qatorda uning natijalaridan aholining turli qatlamlari foydalanishini ta’minlash zarurligi ta’kidlanadi [2].

O‘zbekistonda ham kambag‘allikni qisqartirish davlat siyosatining muhim yo‘nalishiga aylangan. Xususan, 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasida kambag‘allikni qisqartirish, bandlikni kengaytirish va aholining real daromadlarini oshirish vazifalari belgilangan [3].

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son Farmoni bilan tasdiqlangan “O‘zbekiston — 2030” strategiyasida ham aholi turmush darajasini oshirish, sifatli ijtimoiy xizmatlarni rivojlantirish va iqtisodiy imkoniyatlarni kengaytirishga alohida e’tibor qaratilgan [4].

Mazkur tadqiqotning maqsadi kambag‘allikni qisqartirishda davlat budjeti mablag‘laridan foydalanishning nazariy asoslarini o‘rganish, mavjud moliyalashtirish mexanizmlarini tahlil qilish hamda budjet xarajatlari samaradorligini oshirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Metodologiya

Tadqiqotda tizimli tahlil, qiyosiy tahlil, iqtisodiy-statistik yondashuv, ilmiy umumlashtirish va institutsional tahlil metodlaridan foydalanildi.

Tizimli tahlil yordamida davlat budjeti xarajatlari, ijtimoiy himoya tizimi, bandlik siyosati va aholi farovonligi o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik o‘rganildi.

Qiyosiy tahlil asosida xalqaro tashkilotlar tomonidan tavsiya etilgan kambag‘allikni qisqartirish mexanizmlari va O‘zbekistonda qo‘llanilayotgan davlat moliyaviy siyosati yondashuvlari solishtirildi.

Tadqiqotning nazariy asosini Jahon bankining kambag‘allik va umumiy farovonlik bo‘yicha hisobotlari, Xalqaro mehnat tashkilotining ijtimoiy himoya tadqiqotlari, davlat moliyasini boshqarish bo‘yicha ilmiy adabiyotlar hamda O‘zbekistonning normativ-huquqiy hujjatlari tashkil etdi [2], [5], [6].

Budjet mablag‘lari samaradorligini baholashda uchta mezon asos qilib olindi: moliyaviy resurslardan tejamkor foydalanish, belgilangan natijalarga erishish va aholining ehtiyojmand qatlamlari uchun ijtimoiy ta’sir yaratish.

Maqola ikkilamchi manbalar tahliliga asoslangan bo‘lib, mustaqil so‘rovnoma yoki eksperimental tadqiqot natijalarini o‘z ichiga olmaydi.

Natijalar

Tadqiqot natijalari kambag‘allikni qisqartirishda budjet mablag‘larining samaradorligi nafaqat ajratilgan mablag‘lar hajmiga, balki ularning maqsadli taqsimlanishi, boshqarilishi va yakuniy ijtimoiy natijalariga bog‘liqligini ko‘rsatdi.

Jahon bankining 2024-yilgi “Poverty, Prosperity, and Planet” hisobotida dunyo bo‘yicha qariyb 700 million kishi kuniga 2,15 AQSH dollaridan kam mablag‘ bilan yashayotgani qayd etilgan [7]. Ushbu ko‘rsatkich 2017-yilgi xarid qobiliyati paritetiga asoslangan xalqaro kambag‘allik chegarasi bo‘yicha hisoblangan.

O‘zbekiston bo‘yicha rasmiy ma’lumotlarda milliy kambag‘allik darajasi 2021-yilda 17 foiz, 2022-yilda 14,1 foiz va 2023-yilda 11 foizni tashkil etgani bildirilgan [8]. Bu ko‘rsatkichlar mamlakatda kambag‘allik darajasining pasayish tendensiyasini aks ettiradi. Biroq ushbu o‘zgarishlarning aynan qaysi qismi budjet dasturlari hisobiga yuz berganini aniqlash uchun alohida ta’sirni baholash tadqiqotlari zarur.

Jadval. Kambag‘allikni qisqartirishda budjet xarajatlarining asosiy yo‘nalishlari

Budjet xarajatlari yo‘nalishi	**Kutiladigan ijtimoiy-iqtisodiy natija**
Manzilli ijtimoiy yordam	Ehtiyojmand oilalarning iste’mol imkoniyatlarini qo‘llab-quvvatlash
Ta’lim	Kasbiy malaka va mehnat unumdorligini oshirish
Sog‘liqni saqlash	Inson kapitalini rivojlantirish va sog‘liq bilan bog‘liq iqtisodiy yo‘qotishlarni kamaytirish
Bandlik dasturlari	Mehnat bozorida ishtirok etish imkoniyatlarini kengaytirish
Hududiy infratuzilma	Bozorlar va asosiy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini yaxshilash

Budjet xarajatlari yo‘nalishi	Kutiladigan ijtimoiy-iqtisodiy natija
Kasb-hunarga tayyorlash	Ishga joylashish va daromad topish salohiyatini oshirish

Manba: Jahon banki, Xalqaro mehnat tashkiloti va davlat moliyasi bo‘yicha ilmiy adabiyotlar asosida muallif tomonidan tizimlashtirilgan [5], [6], [9]. Jadvaldagi natijalar nazariy kutilmalar bo‘lib, O‘zbekistonda o‘lchangan alohida dastur natijalari emas.

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, ijtimoiy xarajatlarning uzoq muddatli samaradorligini ta’minlash uchun joriy iste’molni qo‘llab-quvvatlash bilan birga daromad olish imkoniyatlarini kengaytirishga ham e’tibor qaratish lozim.

Tahlil va muhokama

Kambag‘allikni qisqartirishda davlat budjeti mablag‘laridan samarali foydalanish masalasi davlat moliyasini boshqarish tizimining sifati bilan bevosita bog‘liq.

Davlat xarajatlarining samaradorligi iqtisodiy nazariyada resurslarning cheklanganligi va ijtimoiy ehtiyojlarning ko‘pligi bilan izohlanadi. R. Musgrave va P. Musgrave davlat moliyasining resurslarni taqsimlash, daromadlarni qayta taqsimlash va makroiqtisodiy barqarorlikni ta’minlash funksiyalarini ajratib ko‘rsatgan [10].

Kambag‘allikni qisqartirishda ayniqsa daromadlarni qayta taqsimlash funksiyasi muhim hisoblanadi. Soliq tushumlari va boshqa budjet daromadlari hisobidan shakllantirilgan mablag‘lar ijtimoiy yordam, ta’lim, sog‘liqni saqlash hamda iqtisodiy imkoniyatlarni kengaytirishga yo‘naltiriladi.

Biroq mablag‘larning ko‘payishi avtomatik ravishda kambag‘allikning kamayishini anglatmaydi. Dasturlarni noto‘g‘ri rejalashtirish, yordam oluvchilarni aniqlashdagi xatolar, ma’muriy xarajatlarning yuqoriligi va monitoringning yetarli emasligi budjet xarajatlari natijadorligini pasaytirishi mumkin.

Manzilli ijtimoiy yordam tizimini takomillashtirish. Ijtimoiy yordamning asosiy vazifalaridan biri iqtisodiy jihatdan zaif oilalarning minimal iste’mol ehtiyojlarini qondirishga ko‘maklashishdir.

Xalqaro mehnat tashkilotining ijtimoiy himoya bo‘yicha tadqiqotlarida nafaqalar, ijtimoiy sug‘urta va boshqa himoya mexanizmlari kambag‘allik hamda iqtisodiy zaiflikni kamaytirishda muhim vositalar sifatida ko‘rib chiqiladi [5].

Manzilli yordam samaradorligini oshirish uchun ehtiyojmand oilalarni aniqlash mezonlari shaffof bo‘lishi, ma’lumotlar muntazam yangilanib borishi va murojaatlarni qayta ko‘rib chiqish mexanizmlari mavjud bo‘lishi zarur.

O‘zbekistonda “Ijtimoiy himoya yagona reyestri” axborot tizimi ijtimoiy yordamni tayinlash jarayonlarini raqamlashtirish yo‘nalishidagi institutsional mexanizmlardan biri hisoblanadi. Bunday tizimlar ma’muriy jarayonlarni standartlashtirish imkonini beradi. Shu bilan birga, ma’lumotlar sifati, shaxsiy ma’lumotlar himoyasi va yordamga muhtoj fuqarolarning tizimdan chetda qolmasligi alohida nazoratni talab etadi.

Bandlikni ta’minlashga yo‘naltirilgan xarajatlar. Kambag‘allikning barqaror qisqarishi aholining mehnat daromadlari oshishi bilan uzviy bog‘liq.

Davlat budjeti hisobidan kasb-hunarga o‘qitish, mehnat bozorida talab yuqori bo‘lgan ko‘nikmalarni rivojlantirish va ishga joylashishga ko‘maklashish dasturlarini moliyalashtirish mumkin.

Bunday dasturlarning samaradorligini faqat o‘qitilgan fuqarolar soni orqali baholash yetarli emas. Ularning o‘qishni tugatgandan keyingi bandligi, ish haqidagi o‘zgarishlar va ish joyida saqlanib qolish davomiyligi ham hisobga olinishi kerak.

Jahon bankining 2013-yilgi Jahon taraqqiyoti hisobotida ish o‘rinlarining iqtisodiy rivojlanish, turmush darajasi va ijtimoiy integratsiyadagi ahamiyati keng yoritilgan [11].

Shu nuqtayi nazardan, budjet hisobidan moliyalashtiriladigan bandlik dasturlarini mahalliy mehnat bozori ehtiyojlariga moslashtirish maqsadga muvofiq.

Inson kapitaliga investitsiyalar. Ta’lim va sog‘liqni saqlashga yo‘naltiriladigan budjet mablag‘lari kambag‘allikni qisqartirishning uzoq muddatli omillaridan biridir.

G. Bekkerning inson kapitali nazariyasiga ko‘ra, ta’lim va kasbiy tayyorgarlikka investitsiyalar insonning ishlab chiqarish salohiyati hamda daromad olish imkoniyatlariga ta’sir ko‘rsatadi [12].

Sifatli ta’lim imkoniyatlarini kengaytirish ijtimoiy kelib chiqish bilan bog‘liq iqtisodiy tengsizlikni kamaytirishga xizmat qilishi mumkin.

Ayniqsa, maktabgacha ta’lim, umumiy o‘rta ta’lim, kasbiy tayyorgarlik va birlamchi tibbiy xizmatlarga ajratilgan mablag‘larning natijadorligini baholash muhimdir.

Masalan, ta’lim sohasida faqat qurilgan maktablar yoki xarid qilingan jihozlar soni emas, balki o‘quvchilarning bilim va ko‘nikmalari ham samaradorlik ko‘rsatkichi sifatida qo‘llanishi kerak.

Natijaga yo‘naltirilgan budjetlashtirish. Davlat moliyasini boshqarishning zamonaviy yondashuvlaridan biri budjet xarajatlarini aniq natijalar bilan bog‘lashdir.

A. Schick davlat budjetini boshqarish tizimida xarajatlar ustidan nazorat, strategik resurs taqsimoti va operatsion samaradorlikning ahamiyatini ko‘rsatgan [13].

Natijaga yo‘naltirilgan budjetlashtirishda har bir davlat dasturi uchun maqsadlar, o‘lchanadigan ko‘rsatkichlar, moliyalashtirish hajmi va hisobot berish tartibi belgilanadi.

Kambag‘allikni qisqartirish dasturlarida quyidagi ko‘rsatkichlardan foydalanish mumkin:

- yordam olgan oilalarning umumiy ehtiyojmand oilalarga nisbati;
- dastur ishtirokchilarining ishga joylashish darajasi;
- bir nafar barqaror ishga joylashgan fuqaro hisobiga to‘g‘ri keladigan budjet xarajati;
- dastur ishtirokchilarining real daromadlari o‘zgarishi;
- yordam oluvchilarning kambag‘allik holatidan chiqish va qayta tushish ko‘rsatkichlari.

Bunda dastur natijalari tashqi iqtisodiy omillardan ham ta’sirlanishini hisobga olish kerak. Shu sababli sabab-oqibat bog‘liqligini aniqlashda nazorat guruhlari yoki boshqa ishonchli baholash usullaridan foydalanish muhim.

Budjet shaffofligi va moliyaviy nazorat. Budjet mablag‘larining maqsadli sarflanishi samarali davlat boshqaruvining muhim shartidir.

Davlat xarajatlari bo‘yicha ochiq ma’lumotlarni e’lon qilish, davlat xaridlari jarayonida raqobatni kuchaytirish va mustaqil audit mexanizmlaridan foydalanish moliyaviy intizomni mustahkamlashga xizmat qiladi.

O‘zbekiston Respublikasining Budjet kodeksida budjet tizimining huquqiy asoslari, budjet jarayonini tashkil etish va budjet mablag‘laridan foydalanishga doir normalar belgilangan [14].

Kambag‘allikni qisqartirish dasturlari bo‘yicha moliyaviy nazorat faqat mablag‘larning qonuniy sarflanganligini emas, balki erishilgan iqtisodiy va ijtimoiy natijalarni ham qamrab olishi maqsadga muvofiq.

Hududiy yondashuvning ahamiyati. Kambag‘allikning sabablari va tarkibi hududlar bo‘yicha farqlanishi mumkin. Ayrim hududlarda ish o‘rinlari yetishmasligi asosiy muammo bo‘lsa, boshqalarida infratuzilma, transport, ta’lim yoki sog‘liqni saqlash xizmatlaridan foydalanish imkoniyatlari cheklangan bo‘lishi mumkin.

Shu sababli budjet resurslarini hududlarga taqsimlashda aholining soni bilan bir qatorda kambag‘allik darajasi, xizmatlarga ehtiyoj va hududning iqtisodiy salohiyatini hisobga olish zarur.

Budjet mablag‘laridan samarali foydalanishning istiqbolli yo‘nalishi hududiy dasturlarni mahalliy ehtiyojlar asosida shakllantirish, ularning natijalarini muntazam o‘lchash va muvaffaqiyatli tajribalarni kengaytirishdan iborat.

Xulosa

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, kambag‘allikni qisqartirish va aholi farovonligini oshirishda davlat budjeti mablag‘laridan samarali foydalanish iqtisodiy hamda ijtimoiy siyosatning o‘zaro muvofiqlashtirilishini talab qiladi.

Budjet xarajatlarining natijadorligi ularning miqdori bilan emas, balki aholining turmush sharoitida yuzaga keltiradigan ijobiy o‘zgarishlari bilan baholanishi lozim.

Tadqiqot asosida manzilli ijtimoiy yordam mexanizmlarini takomillashtirish, bandlik dasturlarini mehnat bozori ehtiyojlariga moslashtirish, ta’lim va sog‘liqni saqlashga investitsiyalar samaradorligini oshirish, natijaga yo‘naltirilgan budjetlashtirishni rivojlantirish hamda moliyaviy nazoratni kuchaytirish ustuvor vazifalar sifatida belgilandi.

Shuningdek, hududlar o‘rtasidagi iqtisodiy tafovutlarni hisobga olgan holda budjet mablag‘larini taqsimlash, davlat dasturlarining ijtimoiy ta’sirini baholash va ochiq budjet mexanizmlarini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega.

Umuman, budjet mablag‘larining samarali boshqarilishi kambag‘allikni qisqartirishga ko‘maklashish bilan birga inson kapitalini rivojlantirish, iqtisodiy imkoniyatlarni kengaytirish va aholi farovonligini barqaror oshirish uchun institutsional asos yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. United Nations. Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development. New York: United Nations, 2015. A/RES/70/1. 1–35-betlar.
2. World Bank. Poverty and Shared Prosperity 2022: Correcting Course. Washington, DC: World Bank, 2022. 1–46-betlar.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida. PF-60-son Farmon, 2022-yil 28-yanvar. Tegishli qism: 1-ilova, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish maqsadlari.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. “O‘zbekiston — 2030” strategiyasi to‘g‘risida. PF-158-son Farmon, 2023-yil 11-sentabr. Tegishli qism: strategiyaning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga oid maqsadlari.

5. International Labour Organization. World Social Protection Report 2020–22: Social Protection at the Crossroads – in Pursuit of a Better Future. Geneva: ILO, 2021. 1–62-betlar.
6. World Bank. The State of Social Safety Nets 2018. Washington, DC: World Bank, 2018. 1–48-betlar.
7. World Bank. Poverty, Prosperity, and Planet Report 2024: Pathways Out of the Polycrisis. Washington, DC: World Bank, 2024. Executive Summary, 1–22-betlar.
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. O‘zbekiston Respublikasida kambag‘allik darajasi bo‘yicha rasmiy statistik ma’lumotlar. Toshkent, 2024. Elektron statistik ma’lumotlar; sahifalanmagan.
9. World Bank. World Development Report 2018: Learning to Realize Education's Promise. Washington, DC: World Bank, 2018. 3–22-betlar.
10. Musgrave, R. A., Musgrave, P. B. Public Finance in Theory and Practice. 5th edition. New York: McGraw-Hill, 1989. Davlat moliyasining funksiyalariga bag‘ishlangan dastlabki boblar.
11. World Bank. World Development Report 2013: Jobs. Washington, DC: World Bank, 2012. 1–38-betlar.
12. Becker, G. S. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education. 3rd edition. Chicago: University of Chicago Press, 1993. 15–28-betlar.
13. Schick, A. A Contemporary Approach to Public Expenditure Management. Washington, DC: World Bank Institute, 1998. 1–28-betlar.
14. O‘zbekiston Respublikasi. O‘zbekiston Respublikasining Budjet kodeksi. 2013-yil 26-dekabr, O‘RQ-360-son Qonun bilan tasdiqlangan. Tegishli qism: budjet tizimi prinsiplari, budjet jarayoni va budjet mablag‘laridan